

ТЕМА 24. УКРАЇНА В 1929–1938 РР.

Радянська модернізація в Україні. У 1928 р. не було відкрито, розпочалася радянська модернізація, що тривала близько 10 років. Її основними завданнями були індустріалізація, колективізація сільського господарства і «культурна революція» (виховання радянської людини). Для здійснення цих завдань влада ухвалювала п'ятирічні плани розвитку народного господарства. План першої п'ятирічки був затверджений у 1929 р., але її часові рамки відносять до 1928–1932, а другої — до 1933–1937 рр.

Причини форсованої індустріалізації. У 1929 р. було вирішено перейти до форсованої індустріалізації, тобто прискореного створення великої промисловості «за всяку ціну»:

- забезпечення економічної незалежності, зміщення обороноздатності;
- створення матеріально-технічної бази для модернізації промисловості та сільського господарства;
- подолання економічної відсталості, створення економічної бази для побудови соціалізму.

Сутність політики форсованої індустріалізації. Керівник ЦСРП Й. Сталін у статті «Рік великого перевороту» (1929 р.) оприлюднив економічний пріоритет держави вищій від попередніх планових показників. Це рішення не було підкріплене відповідними матеріальними ресурсами. Серйозних обґрунтувань економічного стрибка не зробили. Цифри були абсолютно нереальні. Звичайно, п'ятирічні плани не виконувалися.

Політика форсованого розвитку зазнала провалу, хоча зроблено великі кроки вперед. За роки перших п'ятирічок в Україні були збудовані: найбільша на той час у Європі електростанція Дніпрогес, Харківський тракторний завод, металургійні заводи «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», «Дніпроенсталь», Новокраматорський машинобудівний завод, Дніпровський алюмінієвий завод, реконструйований Луганський паровозобудівний завод тощо. Приватні підприємства закрилися.

Сталінізм продовжував експлуатувати революційний ентузіазм частини робітничого класу. Найвідоміший трудовий почин, пов'язаний з іменем шахтаря **Олексія Стаханова**, який застосував новаторський підхід до праці. В інших галузях народного господарства з'явилися послідовники **стахановського руху**. Це було використано владою для посилення тиску на трудящих.

Наслідки політики форсованої індустріалізації:

- напередодні Другої світової війни частка України в промисловості ЦСРП становила близько половини у видобутку вугілля, виплавці чавуну, виробництві сталі, дві третини видобутку залізної руди;
- головна увага приділялася розвитку важкої промисловості, що не супроводжувалося відповідним приростом продукції легкої та харчової промисловості, соціально-культурної сфери;
- індустріальна потужність України була зорієнтована не на задоволення повсякденних потреб людини;
- пріорит виробництва відбувався в традиційних промислових центрах, тобто розміщення продуктивних сил продовжувало бути нерівномірним і нерациональним, сформувалася директивна економіка;
- досягнення важкої промисловості були, але продукцією України розпоряджалися центральні відомства;
- відбувалася урбанізація, в 1939 р. кожен третій мешканець України жив у місті. Це сприяло українізації міст;
- сформувалися національний робітничий клас і технічна інтелігенція, ліквідовано безробіття;
- ускладнилася житлова і продовольча проблема, життєвий рівень населення знизився;
- серед працівників на виробництві значно збільшилася кількість жінок;
- внаслідок індустріалізації УСРР перетворилася на індустріально-аграрну республіку.

Причини політики форсованої колективізації. Більшовики з самого початку приходу до влади намагалися створити на селі колективні господарства, провести **колективізацію** сільського господарства:

- колгоспи — зручна форма, з допомогою якої можна було легко вичакувати ресурси до державного бюджету;
- забезпечення міста коштами на потреби індустріалізації, дешевими харчами та сировиною;
- поширення контролю держави за приватним сектором сільського господарства;
- ліквідація куркульства як класу, створення слухняного колгоспного селянства;
- збільшення товарності сільського господарства, спроба налагодити ефективне виробництво на селі.

Сутність політики форсованої колективізації. В умовах «хлібзаготівельної кризи» Й. Сталін висунув гасло суцільної колективізації. У листопаді 1929 р. було ухвалене рішення про форсовану колективізацію. Генеральний секретар ЦК КП(б)У **С. Косіор** 24 лютого 1930 р. підписав лист-директиву місцевим парторганізаціям, де вимагав закінчити колективізацію в Україні до осені 1930 р.

Зрозуміло, що досягти цього можна було лише грубим насильством. Головним методом колективізації був терор проти селянства. Це викликало опір, загальна кількість повстанців у 1930 р. становила близько 40 тис. осіб.

У ході колективізації постало питання про долю заможних селян. Й. Сталін поставив завдання «ліквідації куркульства як класу». **Розкуркулення** торкнулося близько 200 тис. селянських господарств, що разом з членами родин становило майже 1,5 млн осіб. Понад половину з них виселили на Північ і до Сибіру.

Створивши колгоспи, держава встановила над ними всеосяжний контроль. Колгоспники перетворювалися на людей «нижчого ґатунку», головне призначення яких — забезпечення індустріалізації дешевим хлібом. Сталінське керівництво фактично прикрило селян до землі, зробило їх державними кріпаками, об'єктом середньовічної експлуатації.

Наслідки політики форсованої колективізації:

- дезорганізація сільськогосподарського виробництва, зниження його товарності; ломлення селянства;
- порушення балансу в розвитку промисловості та сільського господарства;
- винищення найкращих господарів на селі; хронічне відставання сільськогосподарського виробництва.

Причини Голодомору 1932–1933 рр. Найстрашнішим злочинним сталінізмом проти українського народу був організований ним Голодомор 1932–1933 рр. Причинами цього голоду були тільки штучні національно-політичні та соціально-економічні чинники, оскільки урожай 1932 р. був лише на 12 % нижчим від середнього врожаю за 1926–1930 рр., наближення катастрофи відчувалося вже в середині 1932 р.:

- необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви, що загрожувала Москві;
- прискорена насильницька колективізація, небажання селян працювати в колгоспах, прагнення кари;
- непосильні плани хлібозаготівлі, конфіскація владою продовольчих запасів, експорт продовольства;
- економічні прорахунки, спроба влади будувати соціалізм воєнно-комуністичними методами.

1932–1933 рр. — Голодомор в Україні. Й. Сталін особисто написав закон про охорону соціалістичної та колгоспної власності, відомий під назвою «закон про п'ять колосків», який передбачав за крадіжку колгоспного майна розстріл або позбавлення волі не менш, як на 10 років з конфіскацією майна. Але забезпечити хлібозаготівлі не вдалося. Тоді в Україну прибула надзвичайна комісія на чолі В. Молотовим, наприкінці 1932 р. — Л. Каганович, а в січні 1933 р. на постійну роботу — П. Постишев. Разом з місцевими керівниками С. Косіором, В. Чубарем, Г. Петровським, М. Хатаєвичем вони стали основними винуватцями Голодомору.

Наслідки Голодомору 1932–1933 рр.:

- голод був і на інших територіях, але найбільших масштабів набрав саме в Україні, тобто був **геноцидом** українського народу. Селяни були позбавлені всього їстівного. Цим партійно-державний апарат цілком свідомо прикрив їх на смерть. У 2010 р. СБУ встановило близько 4 млн призвиц загиблих від Голодомору 1932–1933 рр., але жертв було більше. Деякі дослідники називають цифри 7-10 млн осіб, померлих від голоду в цей період;
- остаточно замавав опір селян колгоспно-феодалній системі, на 1937 р. колгоспи об'єднали 99,7% площ;
- суттєво підірвали сили у відстоюванні споконвічних національних прав, старе село було знищене;
- переселення до України селян з Росії та інших територій, деградація сільського господарства.

Саме цього і прагнув тоталітарний режим. Один з тодішніх керівників України М. Хатаєвич сказав: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили та їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну!». Коментарі тут, як кажуть, зайві.

Взаємозв'язок між різними складовими економічної політики сталінського режиму (індустріалізація, колективізація). Значні економічні ресурси села були кинуті на розвиток важкої промисловості;

- переважно аграрний характер економіки України відійшов в історію, з'явилися нові промислові центри;
- переселення з сіл довели міське населення до третини мешканців України;
- створені на селі колгоспи та радгоспи оснащувалися тракторами і комбайнами;
- структура економіки України практично не змінилася, Україна залишалася придатком імперського центру.

Зв'язки між радянською модернізацією та зміною соціальної структури українського радянського суспільства. В умовах здійснення радянської модернізації України утвердився тоталітарний режим. Змінилася соціальна структура населення. Зникли приватні підприємці, заможні селяни, помітно зростає кількість робітників, інтелігенції, майже усіх селян після колективізації називали колгоспниками. Більшовики ставили собі в заслугу побудову суспільства, вільного від експлуатації людини людиною. Але в СРСР формувалася новий правлячий клас — номенклатурна верхівка партійно-державного та господарського апарату, забезпечена всіма матеріальними благами й відгороджена від мільйонів своїх співгромадян щільним муром різноманітних привілеїв.

Особливості суспільно-політичного життя періоду. 1934 р. — перенесення столиці УРСР з Харкова в Київ. Фактичним диктатором України в 1933–1937 рр., хоча й був другим секретарем ЦК КП(б)У, став П. Постишев. Конституція 1937 р. перейменувала республіку на УРСР. Демократичні положення основного закону не були наповнені реальним змістом, вони не підкріплювалися практикою життя. Тоталітарний режим виключав будь-які прояви незалежного від держави громадсько-політичного життя, виховуючи в широких масах подвійну мораль, формуючи байдужість і соціальну пасивність.

Брутальні розправи з тими, кого вважали противниками радянської влади не припинялися протягом 20-х рр. У 1928 р. відбувся процес над «шкідниками» (так звана **Шахтинська справа**), а по суті — суд над старими спеціалістами вугільної промисловості Донбасу. Метою цього процесу було злякати стару технічну інтелігенцію й змусити працювати її на новий режим. Представників гуманітарної інтелігенції на чолі з академіком С. Сфремовим зібрали на процесі «Спілки визволення України» (СВУ), який відбувся у березні-квітні 1930 р. У зв'язку зі **справою СВУ** в республіці було репресовано близько 5 тис. осіб.

Згортання українізації. Почалося особливо з 1933 р., її активних діячів знищено, М. Хвильовий і М. Скрипник застрелилися. Влада остаточно повернулася до великодержавної асиміляторської політики. Україною прокотилася нова хвиля боротьби з «націоналістичними ухилами». Сам процес українізації поступово почав розглядатися як бур-

жуазно-націоналістичний. Сталінізм, укорінюючи в свідомість людей національний нігілізм, продовжував шовіністичну русифікаторську політику царизму.

Масові репресії. Масова кампанія репресій розгорнулася після вбивства 1 грудня 1934 р. більшовицького діяча С. Кірова. У той же день ухвалено постанову про порядок розгляду звинувачень у підготовці чи здійсненні терористичних актів, яка відводила на слідство у цих справах не більше 10 днів. Справи розглядалися без прокурора й адвоката. Оскарженню чи помилуванню не підлягали. Смертну кару могли застосовувати до звинувачених осіб, починаючи з 12 років. Вироки мав виконуватися негайно. Слідство велось із вживанням до арештованих найжорстокіших тортур. Ця практика в 1937 р. була навіть узаконена.

У 30-х рр. репресії охопили всі категорії населення. Вони торкнулися навіть найвищого керівництва України (загинули всі, крім Г. Петровського). У 1937–1938 рр. сильно постраждали від переслідувань військові. Найбільше серед репресованих було селян і робітників, оскільки їх була основна маса населення. Але, якщо рахувати у відсотках, найбільше постраждала інтелігенція.

Масові репресії були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму, оскільки вони:

- у політичній сфері придушували опозиційні сили, нейтралізували потенційних противників системи, блокували розвиток громадянського суспільства, давали змогу повністю контролювати розвиток суспільних процесів;
- в економічній сфері — сприяли підтриманню основного стимулу до праці — страху, забезпечували систему майже дармовою робочою силою;
- у соціальній сфері — розколювали суспільство, протиставляли його верстви одна одній, створювали атмосферу взаємної підозри та недовіри, забезпечували збереження дисципліни та єдності.

Ідеологізація суспільного життя, культ особи:

- установалення монополії комуністичної ідеології, яка базувалася на марксизмі-ленінізмі;
- ідеологізація освіти та культури, жорстка цензура, контроль над засобами масової інформації;
- повне підкорення особистості інтересам держави та колективу, ідеологічне виправдання терору;
- партійний контроль над діяльністю інтелігенції, культ особи Сталіна, поширення міфів про його мудрість.

Обливісті культурного життя періоду. На зміну українському культурному відродженню 20-х рр. прийшов новий комуністичний наступ, який характеризувався надзвичайною ідеологізацією в усіх сферах життя суспільства, суворим контролем над діячами культури.

Освіта. Ці процеси існували навіть у початковій школі. У 1930 р. було започатковано 4-класне обов'язкове навчання. Було подолано в загальних рисах неписьменність серед дорослих. У 1933 р. було відновлено діяльність університетів у таких містах: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ.

Наука. Незважаючи на репресивний тиск продовжувала розвиватися наука, визнання здобули дослідження О. Богомольця, О. Палладіна, Є. Патона. Видатне відкриття в 1929 р. зробив Юрій Кондратюк, яке через 40 років використали науковці США при польоті на Місяць. Були репресовані академіки математик Михайло Кравчук, історики М. Слабченко, М. Яворський, генетик І. Агол та інші.

Література і мистецтво. Особливо постраждала від репресій українська література. Загалом знали тих чи інших переслідувань близько 500 письменників. Знищені були такі видатні літератори, як Микола Куліш, Микола Зеров, Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник і багато інших. Розстріляла більшовицька влада й видатних митців зі світовим іменем — художника М. Бойчука і театрального режисера Л. Курбаса. Покоління визначних діячів української культури 20-30-х рр. називають «розстріляним відродженням».

Релігійне життя. Нищівного удару було завдано по УАПЦ: було репресовано 3 митрополити, 23 єпископи й архієпископи, близько 2 тис. священників. У другій половині 30-х рр. в Україні не залишилося парафій з українською мовою богослужіння. У 30-х рр. влада розгорнула масове нищення культових споруд. Жертвами радянських вандалів стали Михайлівський Золотоверхий собор, Богоявленський собор Братського монастиря, церква Успіння Богородиці (Пирогоща) й тисячі інших. У середині 30-х рр. діяло 9 % церков порівняно з 1913 р. Державний атеїзм посилював вплив партії, але спричиняв глибокі моральні деформації в суспільстві, зростання бездуховності.

Сталінська модернізація України означала й осучаснення її населення, а це означає, що з часом вони неминує мали поставити питання про відродження своєї держави. Модернізація, навіть у її сталінському варіанті, все-таки наближала цю перспективу.